

De Akte van Afstand als pacificatiestrategie tijdens de Nederlandse Opstand (1597-1600)

Bram DE RIDDER

Abstract

The Act of Cession of 1598 is generally considered as a Habsburg failure, for it did not succeed in the pacification and reunification of the Low Countries. By looking into the negotiations surrounding the cession, and more specifically the arguments used to accept or denounce the change of power from the Spanish King to the Archdukes, this article tries to uncover the reasons for its lack of success. Whilst the loyal provinces benefitted from extended cooperation with the dynasty, the United Provinces were not prepared to rejoin Habsburg rule. This divide followed out of the growing state formation in both parts of the Low Countries, which entailed uncomplimentary concepts of statehood.

INLEIDING¹

Op 6 mei 1598 ondertekende de zieke Filips II de Akte van Afstand, het document waarmee de al langer bestaande plannen voor de afscheiding van de Nederlanden werden geconcretiseerd.² De Spaans-Habsburgse vorst kende de gehele Bourgondische erfenis als bruidschat toe aan zijn favoriete dochter Isabella, op voorwaarde dat ze zou huwen met Aartshertog Albrecht van Oostenrijk. Theoretisch kwamen deze gebieden hiermee onder het bestuur van de Infante en haar toekomstige echtgenoot, maar in de praktijk was hun controle beperkt tot het Vrijgraafschap Bourgondië en de overblijvende loyale gewesten van de oude Zeventien Provinciën. De Republiek der Verenigde Nederlandse Provinciën weigerde immers de nieuwe heersers te erkennen, en dat ondanks het feit dat de in 1581 afgezworen Filips II een stap opzij zette. Hiermee miste de Akte van Afstand één van haar voornaamste doelen: de hernieuwde onderhandelingen over een hereniging van de Nederlanden onder Habsburgs gezag mislukten en de oorlog tussen de dynastie en de afgescheiden provincies ging onverminderd verder.

¹ Dit artikel is gebaseerd op de masterscriptie "*Le vray chemin pour parvenir à une bonne et solide paix*". *De Akte van Afstand als pacificatiestrategie tijdens de Nederlandse Opstand (1597-1600)*, in juni 2011 voorgelegd aan de KULeuven onder begeleiding van prof. Dr. Violet Soen. De resultaten werden op 15 oktober 2011 gepresenteerd op de herfstvergadering van de KZM. Ik wens dan ook professor Soen te bedanken voor de geduldige begeleiding, evenals prof. Dr. Luc Duerloo en de andere aanwezigen op de vergadering voor hun meer dan welkome vragen en opmerkingen.

² R. VALLADARES, 'Decid adiós a Flandes. La Monarquía Hispánica y el problema de los Países Bajos', W. THOMAS en L. DUERLOO red., *Albert & Isabella 1598-1621. Essays*, Turnhout, 1998, 48-50.

De redenen voor die mislukking zijn over het algemeen slechts oppervlakkig bestudeerd. De Akte is tot nu toe vooral geanalyseerd omwille van haar implicaties voor de soevereiniteit van de Aartshertogelijke Nederlanden tegenover de vorsten in Madrid.³ Daarnaast hadden ook studies over het machtsverval van het Spaans-Habsburgse wereldrijk interesse voor de overdracht.⁴ Pas recentelijk is er meer belangstelling voor de afstand als vredesponging *in se*. Het startschot hiervoor was de tentoonstelling naar aanleiding van de vierhonderdste verjaardag van het Aartshertogelijk bewind en sindsdien is er meer aandacht besteed aan het belang van de machtswissel voor de Nederlandse Opstand.⁵ Tegelijkertijd zijn ook de diverse pacificatiestrategieën tijdens de lange Tachtigjarige Oorlog meer en meer bestudeerd.⁶ Dit artikel wil een bijdrage leveren aan deze debatten door te focussen op de receptie die de Akte van Afstand kreeg in zowel de loyale Nederlanden als in de Verenigde Provinciën. Als uitgangspunt zijn de politieke reacties op de afstand genomen, wat verduidelijkt hoe de Akte haar plaats innam in het politieke spel tussen de Habsburgse partij en de Republiek. Door op deze manier de redenen voor het mislukken van de vredehandel te analyseren, kunnen ook de relaties tussen de beide Nederlanden (en de Habsburgers) in een nieuw daglicht worden gesteld.

DE ONTVANGST VAN DE AKTE IN DE HABSBURGSE NEDERLANDEN

Om de oorzaken voor de mislukking te achterhalen moet in de eerste plaats gekeken worden naar de acties en reacties die de afstand teweegbracht. De Habsburgse Nederlanden reageerden aanvankelijk zeer getemperd en namen een afwachtende houding aan. De antwoorden van de loyale Staten, Raden en edelen op de koninklijke aankondiging van 10 september 1597 waren niet per se negatief, maar ook niet overenthousiast zoals door vroegmoderne als

³ V. BRANTS, *L'autonomie internationale de la Belgique sous les archiducs Albert et Isabelle, mémoire lu au congrès d'histoire comparée*, Parijs, 1900; E. GOSSART, *Espagnols et Flamands au XVIIe Siècle. La Domination Espagnole dans les Pays-Bas à la Fin du Règne de Philippe II*, Brussel, 1906; J. LEFÈVRE, 'Le ministère espagnol de l'Archiduc Albert, 1598-1621', *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1 (1924), 202-224; C.H. CARTER, 'Belgian 'Autonomy' under the Archdukes, 1598-1621', *Journal of Modern History*, 36 (1964), 245-259.

⁴ J.H. ELLIOTT, *Imperial Spain 1469-1716*, Harmondsworth, 1963, 254-255, 285-290; J. LYNCH, *The Hispanic World in Crisis and Change, 1598-1700*, Oxford, 1992; P.C. ALLEN, *Philip III and the Pax Hispanica, 1598-1621: the Failure of Grand Strategy*, New Haven, Londen, 2000, 2-12.

⁵ W. THOMAS en L. DUERLOO red., *Albrecht en Isabella, 1598-1621*, 2 dln., Turnhout, 1998; A. ESTEBAN ESTRINGANA, 'Haciendo rostro a la fortuna. Guerra, paz y soberanía en los Países Bajos', B.J. GARCÍA GARCÍA red., *Tiempo de Paces. La Pax Hispanica y la Tregua de los Doce Años*, Madrid, 2009, 74-123.

⁶ H. DE SCHEPPER, 'Los Países Bajos y la Monarquía Hispánica. Intentos de reconciliación hasta la tregua de los Doce años (1574-1609)', A. CRESPO SOLANA en M. HERRERO SÁNCHEZ red., *España y las 17 provincias de los Países Bajos. Una revisión historiográfica (XVI-XVIII)*, Córdoba, 2002, 325-354; B.J. GARCÍA GARCÍA, "'Ganar los corazones y obligar los vecinos". Estrategias de pacificación de los Países Bajos (1604-1610)', CRESPO SOLANA en HERRERO SÁNCHEZ red., *España y las 17 Provincias*, 137-166; V. SOEN, 'Estrategias tempranas de pacificación de los Países Bajos (1570-1598)', GARCÍA GARCÍA red., *Tiempo de Paces*, 61-75.

recentere historici gesteld is.⁷ De statenvergaderingen beperkten zich tot vage bewoordingen zonder concreet in te gaan op de slaagkansen van het herenigingsplan. Een groot probleem was echter wel het mogelijke verdwijnen van de Spaans-Habsburgse steun. Vlaanderen gaf te kennen nog steeds zwaar te lijden onder de oorlog en ook andere Staten maakten duidelijk dat verdere hulp nodig zou zijn.⁸ De Habsburgse Nederlanden waren begin 1598 immers nog steeds in oorlog met Frankrijk, Engeland en de Verenigde Provinciën en zouden onmogelijk de kosten voor hun eigen verdediging kunnen dragen. Een volledige afstand zou hen dan ook tot een gemakkelijke prooi maken. De schrik voor een dergelijk scenario was zeker niet uit de lucht gegrepen: in Madrid was dit wel degelijk overwogen omdat zo geld zou vrijkomen voor de verdediging van belangrijker geachte gebieden zoals Spanje, Italië en de Indïen.⁹ Vandaar dat onder meer de Staten van Luxemburg sterk benadrukten dat de Spaans-Habsburgse vorst hen moest blijven steunen:

nouz confiants que v(ot)re mai(es)te ne nous vouldra par ce quicter ny abandoner, avis nouz avoir tousiours soubz le vuibre de ses aisles, comme en semblable endroit feu sa mai(es)te imperial Charles le quint.¹⁰

Wegens het gevaar op isolement vroegen diverse provincies bijkomende garanties van Filips II dat de militaire en financiële hulp zou blijven komen. De Staten van Rijsel, Dowaaï en Orchies waren bovendien zo vooruitziend om eenzelfde garantie te vragen van de troonopvolger, prins Filips.¹¹ Dit is opvallend omdat het de vaak in oudere historiografie benadrukte “bedrieglijkheid” van Filips II ontkracht. De Akte van Afstand is vaak voorgesteld als een schijnafstand van soevereiniteit, waarbij de Nederlanden om de tuin werden geleid.¹² Het blijkt echter dat de blijvende verbintenis evenzeer een wens was van de loyale gewesten als van de Spaanse Habsburgers. De Henegouwse Staten gingen zelfs zo ver om te vragen dat Filips III en Isabella altijd in unie en

⁷ Filips II aan de diverse loyale Staten, Raden en edellieden, 10/09/1598: *Règne d'Albert et Isabelle. 1597-1621. Tome Premier contenant les actes du 10 septembre 1597 au 30 avril 1609*, V. BRANTS ed., (Recueil des Ordonnances des Pays-Bas, deuxième série, 1506-1700, 9), Brussel, 1909, 4-5; J. BOCHIUS, *Historica narratio projectionis et inaugurationis serenissimorum Belgii principum Alberti et Isabellae*, Antwerpen, 1602, f.26-27; LEUVEN, KULeuven Centrale Bibliotheek, *Tabularium*: emblem O-161; A. ESTEBAN ESTRÍNGANA, ‘Felipe III y los estados de Flandes. De la cesión a la reversión territorial de las provincias leales (1598-1623)’, J. MARTÍNEZ MILLÁN en M.A. VISCEGLIA red., *La Corte de Felipe III y el gobierno de la Monarquía Católica (1598-1621). Actas del Congreso Internacional*, Madrid, 2007, 423-501; H. DE SCHEPPER, ‘De Nederlanden, 1560-1604: oppositie, opstand, oorlog’, W. THOMAS red., *De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende, 1601-1604*, Leuven, 2004, 21-34.

⁸ Verschillende Staten aan Filips II, 12/1597 tot 02/1598: BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief (hierna ARA), *Audiëntie*, nr. 619, f. 103-125.

⁹ VALLADARES, ‘Decid adió a Flandes’, 50.

¹⁰ De Staten van Luxemburg aan Filips II, 8/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f. 103-104.

¹¹ De Staten van Rijsel, Dowaaï en Orchies aan Filips II, 15/01/1598: ARA, *Audiëntie*, 619, f.123.

¹² GOSSART, *Espagnols et Flamands*, 208-213; LEFÈVRE, ‘Le ministère’, 202-224.

eendracht zouden spreken, omdat de afstand de Nederlanden anders te zeer zou verzwakken.¹³

De provinciale justitieraden reageerden op dezelfde manier. Ze beloofden de Aartshertogen met raad en daad bij te staan, maar benadrukten ook dat Filips II en zijn opvolgers hen niet zomaar in de steek konden laten.¹⁴ De Raad van State herinnerde de vorst er bovendien aan dat als hij zijn steun introk, zijn dochter met zekerheid ten onder zou gaan. Bovendien zou dit politiek zeer vreemd lijken omdat Filips zwaar had geïnvesteerd in de internationale verdediging van het katholicisme, maar zich er dan niet toe kon brengen om zijn eigen katholieke onderdanen te beschermen.¹⁵ Ook de Grote Raad van Mechelen probeerde blijvende steun te verkrijgen, maar benadrukte meer de wederzijdse belangen. In de eerste plaats wezen de raadsleden op het belang van de gemeenschappelijke handel, maar ze toonden ook aan hoe belangrijk de Nederlanden konden zijn voor het behoud van de Spaans-Habsburgse samengestelde monarchie:

qu'en outre les forces et moiens de lun et lautre estat selon les necessites qui se pu(t)teront soient emploiez a la co(m)mune conserva(tion) et deffence.¹⁶

De Geheime Raad was het duidelijkst van al: de raadsheren vroegen niet enkel om steun, maar benadrukten meteen de concrete vorm die deze moest aannemen. Zij raadden de vorst aan om zich in te spannen voor een vrede met alle buurlanden, aangezien minder niet zou volstaan om de Nederlanden een kans op herstel te bieden. Ten tweede vroegen ze om via zowel een defensieve als een offensieve oorlog de Verenigde Provinciën "tot rede te brengen".¹⁷

De laatste groep die Filips II had aangeschreven, waren de edellieden. Zij deelden slechts in mindere mate de bezorgdheden van de provinciale statenvergaderingen en de verschillende Raden: voor velen onder hen was de machtswissel in de eerste plaats een risico vanwege de veranderende patronagestructuren. Om hun positie te bestendigen en eventueel zelfs te verbeteren, onderstreepten zij vooral hun trouw aan en affectie voor de dynastie.¹⁸ Of zoals de Graaf van Arenberg het met enig gevoel voor dramatiek verwoordde:

comme de tout temps moy et les miens ont rendu a v(otre) m(aieste) toute [...] jobeissance sans jamais fleschir (comme j'espere qu'elle en aura encore le mémoire fresche) je ne veux a cet heure decliner, [...] esperant que pour ce changement elle ne voudra oublier les services que feu le conte d'Arenberghe mon père luy a fait et mort en son service.¹⁹

¹³ De Staten van Henegouwen aan Filips II, 15/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f. 115-116.

¹⁴ De diverse Raden aan Filips II, 12/1597 tot 01/1598: ARA, *Audiëntie*, 619, f.142-155.

¹⁵ De Raad van State aan Filips II, 06/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f.131-133.

¹⁶ De Grote Raad aan Filips II, 18/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f.140-141.

¹⁷ De Geheime Raad aan Filips II, 12/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f.134-137.

¹⁸ Diverse edellieden aan Filips II, 12/1597-02/1598: ARA, *Audiëntie*, 619, f.181-198.

¹⁹ Arenberg aan Filips II, 01/02/1598: ARA, *Audiëntie*, 619, f.189-190.

Het was echter Filips-Willem, de in Spanje opgevoede prins van Oranje, die zijn mening het duidelijkst in politieke termen uitdrukte. Hij steunde de bewering dat indien de oorlog doorging, de gewesten zeker tot een algehele ruïne zouden vervallen. Zijn brief stelt verder dat de Habsburgse Nederlanden verenigd waren in de zoektocht naar vrede: volgens hem was er niemand die niet mee een oplossing voor het conflict trachtte uit te werken.²⁰ Hoewel dit laatste weliswaar klopt, blijkt uit deze reacties echter dat er geen eensgezindheid was over de rol van de machtsoverdracht hierin en of dit de juiste *remède* kon zijn.

In augustus 1598 werd te Brussel de Staten-Generaal bijeengeroepen, bedoeld om de machtsoverdracht te bekrachtigen. Dergelijke vergaderingen werden echter ook beschouwd als een mogelijke weg naar pacificatie, en deze bijeenkomst bood dus een nieuwe kans om de afstand te bespreken en het vredesproces op gang te trekken.²¹ Niettemin was het de intentie van Filips II en Albrecht om de Akte vooral zo snel mogelijk officieel aanvaard te krijgen, zonder dat de Staten-Generaal de kans kregen om tegenprestaties te vragen. Van grote hulp hierbij was de op 2 mei 1598 getekende Vrede van Vervins, die de oorlog met Frankrijk beëindigde en zo ervoor zorgde dat de rumoerige grensprovincies al grotendeels tevreden waren gesteld.²² Bovendien had Filips II in een nieuwe brief blijvende steun gegarandeerd, wat ook bij de overige Staten heel wat bezorgdheid wegnam.²³ Niettemin stond de hele omkadering van de bijeenkomst in het teken van het voorkomen van protest. De discussies werden beperkt tot twee dagen, en Jean Richardot, president van de Geheime Raad en Albrechts opkomende rechterhand, benadrukte dat iedereen in zijn eerste reactie met de afstand had ingestemd. Bovendien moesten de Habsburgse provincies zeer goed beseffen hoeveel de vorst in hen geïnvesteerd had en dat het nu tijd werd om deze schuld te vereffenen (bij voorkeur door de Akte zonder protest te aanvaarden).²⁴

De Staten-Generaal boden inderdaad weinig weerwerk en door die meegaandheid is de vergadering vaak geïnterpreteerd als een stap in de richting

²⁰ Filips-Willem van Oranje aan Filips II, 20/12/1597: ARA, *Audiëntie*, 619, f.183-184.

²¹ Albrecht aan Filips II, 26/07/1598: *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, IV, J. LEFÈVRE ed., (Académie royale de Belgique. Commission royale d'histoire. Collection de chroniques belges inédites, 50), Brussel, 1960, 476; W. THOMAS, 'Andromeda Unbound. The Reign of Albert & Isabella in the Southern Netherlands, 1598-1621', THOMAS en DUERLOO red., *Albert & Isabella*, 2; J. GILLISEN, 'Les États Généraux des pays de par deçà, 1464-1632', *Standen en Landen*, 33 (1965), 298-301; V. SOEN, *Par la voie de pacification et negotiation. Verzet, verzoening en 'vredehandel' tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1598)*, onuitgegeven proefschrift, KULeuven, Departement Geschiedenis, Leuven, 2008, 254-255; V. SOEN, 'Between Dissent and Peacemaking. The Dutch Nobility on the Eve of the Revolt (1564-1567)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 86 (2008), 745-746.

²² Albrecht aan Filips II, 20/04/1598: LEFÈVRE, *Correspondance*, 458-459.

²³ Filips II aan de loyale Nederlandse Staten, Raden en edellieden, 31/05/1598: BRANTS, *Règne d'Albert et Isabelle*, I, 16.

²⁴ *Relation des particularitez et ceremonies passées a Bruxelles lors de la publication des patentes royales et la cession des pays bas*: ARA, *Audiëntie*, 1191/21 (1), f.1-18, 42-45.

van een sterker vorstelijk gezag.²⁵ Het is echter moeilijk om hieruit duidelijke conclusies te trekken. Dat de provincies Isabella zonder problemen aanvaardden, had veel te maken met de tijdsdruk die zij net zoals de Habsburgers voelden. De verhoogde druk op de Verenigde Provinciën na de vrede met Frankrijk moest worden uitgebuit en elke vertraging was dus ongewenst. Bovendien had Albrecht toegezegd om na het huwelijk met Isabella (dat nog steeds niet had plaatsgevonden en in Spanje zou doorgaan) opnieuw de Staten-Generaal bijeen te roepen, waar de bestuurszaken dan wel uitgebreid bediscussieerd konden worden.²⁶ Deze belofte zorgde ervoor dat de Staten het niet nodig achtten om dwars te gaan liggen.

DE ONTVANGST VAN DE AKTE IN DE REPUBLIEK

Voor het succes van de vredespoging was de reactie van de Verenigde Provinciën op de wijziging van gezag natuurlijk cruciaal. Albrecht koos ervoor om via persoonlijke besprekingen de contacten te herstellen. In januari 1598 werd de Leidse koopman van Antwerpse afkomst Daniël Van der Meulen met een list naar Brussel gelokt, waar hij ondermeer met Albrecht en Richardot overleg pleegde over de kansen die de afstand bood.²⁷ De contacten tussen de Republiek en de Habsburgse Nederlanden waren begin 1598 echter behoorlijk slecht. De pogingen tot besprekingen onder Albrechts onmiddellijke voorgangers waren steeds op een fiasco geëindigd, en ook nu lagen de verhoudingen moeilijk. Zo vermeldde Willem-Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, dat de Spaanse Habsburgers de afstand juist wilden gebruiken om de Republiek met geweld in te nemen.²⁸ Ook Van der Meulen bevestigde dat noch hijzelf noch de Staten geloofden dat Filips II de Nederlanden echt wilde afstaan. De maatregel leek vooral geïnspireerd door de staatsbelangen van de vorst: de koopman meende dat de koning al zoveel zilver had besteed aan het bedwingen van de Nederlanden dat hij deze gebieden niet zomaar meer kon afstaan. Bovendien leek het plan zeer onlogisch, aange-

²⁵ R. WELLENS, 'Staten-Generaal', E. AERTS, M. BAELDE, H. COPPENS e.a. red., *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795). Band 1* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 55), Brussel, 1994, 68; H.G. KOENIGSBERGER, *Monarchies, States Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, 2001, 317-318.

²⁶ *Extraict des poincts et articles remonstrés par messieurs les etatz generaux des pays bas a son Alteze: ARA, Audiëntie, 1191/21 (1)*; De Staten van Artesië aan Albrecht, 08/1598: ARA, Audiëntie, 1191/21 (1).

²⁷ D. VAN DER MEULEN, *Verbael oft journael van t'gepaseerde in Brabant anno 1598*, J.H. KERKAMP ed., in 'Vredehandel met Spanje in 1598', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, 56 (1935), 341-382.

²⁸ SOEN, *Par la voye de pacification et negotiation*, 370-371; M.E.H.N. MOUT, 'Justus Lipsius between war and peace. His public letter on Spanish foreign policy and the respective merits of war, peace or truce (1595)', J. POLLMANN en A. SPICER red., *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands. Essays in Honour of Alastair Duke*, Leiden, 2007, 148-149, 156-158; Willem-Lodewijk van Nassau aan Jan VI van Nassau, 02/01/1598: *Archives ou correspondances inédites de la maison d'Orange-Nassau. Deuxième série, Tome I, 1584-1599*, G. GROEN VAN PRINSTERER ed., Utrecht, 1857, 391-393.

zien de Nederlanden “une citadelle plantée dans les flancs de la Chrestienté” waren, wat de Spaanse Habsburgers de kans bood om de politiek van heel Europa te beïnvloeden. Als laatste bedenking stelde Van der Meulen dat deze maatregel slechts tijdelijk soelaas zou brengen. De beoogde Habsburgse confederatie zou geplaagd worden door nieuwe tegenstellingen, die na enige tijd opnieuw tot rebellie en geweld zouden lijden. Een oplossing ten gronde was dus nodig.²⁹

Volgens de koopman was het dan ook noodzakelijk dat de officiële contacten werden hersteld. Om dit te bereiken nam hij een punt over dat al bij eerdere vredes pogingen ter sprake was gekomen, namelijk dat de onderhandelingen gevoerd moesten worden tussen de beide algemene statenvergaderingen in de Nederlanden, met name die in Brussel en Den Haag. Beide konden dan zonder Habsburgse inmenging beslissen of de afstand een weg uit het conflict bood. Maar zelfs in dit scenario zouden de Verenigde Provinciën ervan overtuigd moeten worden dat er geen list in het spel was. Vandaar dat Van der Meulen vier “contrepoids” voorstelde: (1) Maurits van Nassau moest, als voornaamste edelman in de Republiek, voldoende eerbewijzen krijgen; (2) alle functionarissen van de Republiek moesten, ongeacht hun verleden of religie, in functie blijven; (3) de vluchtelingenproblematiek moest aangepakt worden; (4) er moest een oplossing komen voor de godsdienstkwestie: algemene religievrijheid voor protestanten was niet nodig, maar een soortgelijk systeem moest op zijn minst toegepast worden op plaatsen waar zij talrijk aanwezig waren.³⁰ Zoals uit deze argumenten blijkt – en zoals later ook werd bevestigd door de Habsburgse Nederlanden zelf – was niet enkel het geruiststellen van de Republiek cruciaal maar ook het heroprichten van een levensvatbaar staatsbestel dat het ontstaan van rancuneuze groepen kon vermijden.³¹

Hoewel Richardot in zijn gesprekken met Van der Meulen positief reageerde op drie van de vier *contrepoids* (over de religiekwestie sprak hij zich niet uit),³² liepen verdere pogingen tot onderhandelen al snel vast. Begin september zond de Aartshertog Marie van Brimeu, de in de Republiek wonende hertogin van Aarschot, met een brief naar Den Haag. De Staten-Generaal daar waren bereid die te openen, maar weigerden een antwoord te formuleren. Op die manier maakten zij duidelijk dat de Republiek Albrecht beschouwde als eenzelfde soort Habsburger als Filips II: één die niet langer over legitiem gezag beschikte en enkel met de wapens bestreden kon worden.³³ Gezien deze

²⁹ VAN DER MEULEN, *Verbael oft journael*, 349-356.

³⁰ *Ibid.*, 358-380.

³¹ *Sommaire des opinions des députés des différentes provinces sur le premier point de la proposition des Archiducs*, 12,13,15/05/1600: L.-P. GACHARD ed., in *Les États Généraux de 1600*, Brussel, 1849, 399-400.

³² VAN DER MEULEN, *Verbael oft journael*, 353-354, 357, 360.

³³ Geheime resolutie 03/09/1598: *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609, tiende deel 1598-1599*, N. JAPIKSE ed., (Rijksgechiedkundige Publicatiën, 71), 's-Gravenhage, 1930, 41-42.

negatieve reactie moest de Aartshertog het over een andere boeg gooien: in oktober 1598 werd de gezant Willem Maes met een andere brief naar de Republiek gezonden.³⁴ De brief was ondertekend door de Brusselse Staten-Generaal en leek opgesteld net na hun bijeenkomst in augustus. In werkelijkheid was de tekst niet opgesteld voor de mislukte zending van de hertogin van Aarschot en was ze vermoedelijk grotendeels samengesteld door Richardot.³⁵ Door op deze manier te werk te gaan behielden de Habsburgers de controle over het vredesproces, terwijl er tegelijk uiterlijk werd toegegeven aan één van de voorwaarden van de Republiek, namelijk de erkenning van de Staten-Generaal in het staatsbestel.

Hoewel de brief al op 6 oktober 1598 werd gepresenteerd, liet een officiële reactie van de Staten-Generaal in Den Haag nog een half jaar op zich wachten. Toen het antwoord uiteindelijk arriveerde, bleek het even negatief. De Verenigde Provinciën erkenden dat de gehele Nederlanden dringend van de oorlog verlost moesten worden, maar stelden dat dit gepaard moest gaan met het vertrek van alle Spanjaarden. Ook maakte de Rijnveldtocht van de Admiraal van Aragón in het cruciale najaar van 1598 voor hen duidelijk dat de vrede slechts een voorwendsel was. Hierom vroegen ze de Habsburgse provincies om samen met hen de wapens op te nemen; ze waren ervan overtuigd dat dit al lang gebeurd zou zijn indien de Habsburgers de statenvergaderingen niet zo hadden verzwakt.³⁶ De Staten-Generaal toonden zich volgens gezant Maes ook heel zelfzeker: de personen met wie hij sprak, leken ervan overtuigd dat ze de rechtvaardigheid aan hun kant hadden en dat ze “estiment leur villes et provinces principales invincibles par armes”. Ze hadden de vrijheid van hun staat bevochten en wilden die niet verliezen vanwege “ung tel prétendu accord”.³⁷

Bij dit antwoord werden ook demonstratief twee drukwerken gevoegd: een kopie van het plakkaat van 2 april 1599 dat de handel met Habsburgse gebieden verbood, en een commentaar op de voorwaarden van de Akte. De bedenkingen van de anonieme pamfletauteur waren weliswaar niet extreem

³⁴ Over de gezant zelf is niet veel geweten. Er is omstreeks deze periode sprake van een zekere koopman Willem Maes, die te Antwerpen onroerende goederen beheerde voor de gevluchte familie Van der Meulen. Mogelijk was hij verwant aan Engelbert Maes, voorzitter van de Geheime Raad, en Filip Maes, griffier van de Staten van Brabant. Hiervoor ontbreken echter verdere gegevens. Zie H. DE SCHEPPER, *De kollaterale raden in de katholieke Nederlanden van 1579 tot 1609*, onuitgegeven proefschrift, KULeuven, Departement Geschiedenis, Leuven, 1972, 1061-1064; G. JONGBLOET-VAN HOUTTE ed., *Brieven en andere bescheiden betreffende Daniel Van der Meulen 1584-1600. Deel 1, augustus 1584-september 1585*, 's-Gravenhage, 1986, 17, noot 17.

³⁵ De Staten-Generaal in Brussel aan de Staten-Generaal in Den Haag, 28-29/08/1598: GACHARD, *États Généraux*, cxxxvi-cxxxvii; Resolutie van de Staten van Brabant, 11/09/1598: ARA, *Audiëntie*, 1191/21 (1).

³⁶ De Staten-Generaal in Den Haag aan de Staten-Generaal in Brussel, 22/03/1598: GACHARD, *États Généraux*, cxlii-cxliii.

³⁷ De Staten-Generaal in Den Haag aan de Staten-Generaal in Brussel, 22/03/1598: GACHARD, *États Généraux*, cxlii-cxliii; W. MAES, *Verbal de Guillaume Maes, sur son voyage en Hollande*: Ibid., cxxxix, cxl-cxli.

en zijn stellingen zullen ook zeker niet iedereen in de Verenigde Provinciën hebben aangesproken, maar toch tonen ze dat er in de Republiek serieuze bedenkingen waren bij de machtsoverdracht.³⁸ Ook andere pamfletten bevestigden dit. Zo stelde het *Advis povr la paix de la Belgique* dat de nieuwe voorgestelde vrede “une faulse paix” was, “un accord trompeur” en “une paix simulée”:

La paix est un grand mal, la guerre est un grand bien,
 La paix est notre mort, la guerre est notre vie,
 La paix nous at espars, la guerre nous rallie,
 La paix tue les bons, la guerre est leur soustien.
 [...]

 Que pour acquerir paix, il faut avoir la guerre.³⁹

Verder werden sommige teksten vergezeld van prenten die niet veel aan de verbeelding overlieten: zo toont één exemplaar de figuur van de “over-heerde provintiën” die de nietsvermoedende “Hollander” een vredespalm aanbiedt, terwijl hij tegelijkertijd achter zijn rug een dolk gereed houdt. Dit tafereel werd bovendien vergezeld van afbeeldingen die de Spaanse armada, de terechtstelling van een protestantse vrouw en het ketenen van de *leo belgicus* door kerk en vorst symboliseren.⁴⁰

In andere pamfletten uit deze periode zijn de argumenten pro of contra vrede doorspekt met verwijzingen naar de bestuurlijke tegenstellingen tussen beide partijen. De Habsburgse pamfletten stelden dat een republikeinse staatsvorm onmogelijk werkzaam kon zijn en dat wanorde en chaos snel de kop zouden opsteken. Het ergst van al was dat vasthouden aan zelfbestuur inging tegen Gods heilige wetten.⁴¹ De auteurs in de Verenigde Provinciën verdedigden zich door te stellen dat de Venetiaanse Republiek al jaren succesvol was, dat deze staatsvorm religieuze tolerantie en inspraak van onderuit toeliet en dat de oude adel nog steeds vertegenwoordigd bleef. De meesten van hen gingen op hun beurt in de aanval door te benadrukken hoe slecht de Spaans-Habsburgse

³⁸ GACHARD, *États Généraux*, xxxvii; *Copie van seeckeren brief geschreven by een van qualiteyt, aen den abt van N. wesende tot Bruyssel, ende vande donatie ofte cessie der Nederlanden*, 's-Gravenhage, 1599: W.P.C. KNUITTEL, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, 1889-1920 (Anast. Herdruk Utrecht, 1978) (hierna Knuttel)*, nr. 454/*The Early Modern Pamphlets Online* (hierna TEMPO), 2012, nr. 1103.

³⁹ L. DE MEYERE, *Advis povr la paix de la Belgique, a son Altesse Par Leon de Meyere d'anvers*, Antwerpen, 1598: KNUITTEL, 436/TEMPO, 1026.

⁴⁰ *Copie van seker refereyn by de overheerde Nederlantsche Provintien aen Hollant gheschreven, beroerende den vrede met ook der Hollanders antwoorde*, Amsterdam, 1598: KNUITTEL, 439/TEMPO, 1040; *Toets ofte proef-steen, aengaende het placcaet vande doortuchtighe Isabella Clara Eugenia, infante van Spangien [...] onlanx wtghegaen. Of de coninck Philips haer vader, soo goedertieren [...] ghehandelt heeft, als sy daer in verhaelt*, Amsterdam, 1599: KNUITTEL, 454/TEMPO, 1102.

⁴¹ DE MEYERE, *Advis povr la paix*: KNUITTEL, 436/TEMPO, 1026; *Copie van seker refereyn*: KNUITTEL, 439/TEMPO, 1040; *Beclach ende doleancie van den Pays, yegens die XVII provincien van het Nederlandt*, Brussel, 1600: KNUITTEL, 469/TEMPO, 1153.

dynastie voor haar onderdanen had gezorgd.⁴² Uit al deze initiële reacties op de Akte van Afstand blijkt inderdaad een grote tegenstelling. De Habsburgse Nederlanden continueerden het bestuur van de dynastie en beide hadden voordeel bij deze transactie: de Habsburgers kregen de legitimiteit van hun gezag herbevestigd, terwijl de provincies hun veiligheid gegarandeerd zagen. In de Republiek daarentegen was de Akte een extra bewijs van de Habsburgse onbetrouwbaarheid. In hun opinie had Albrecht een veldtocht opgezet in plaats van echt naar vrede te streven en had hij de Brusselse Staten-Generaal monddood gemaakt door hen slechts zo kort te laten vergaderen. De loyale statenvergaderingen schenen “les bras et jambes lies”, wat een bevrijdingsoorlog weer wat meer rechtvaardigde.⁴³ Ondanks de openingen die Filips II met de Akte had proberen te creëren, was de Akte er voor beide partijen dus vooral in geslaagd om het eigen morele gelijk te bevestigen.

DE MISLUKTE ONDERHANDELINGEN VAN 1600

Deze tegenstelling werd nog uitgesprokener tijdens de vervolgfase van de vredespoging. Tijdens de beloofde tweede Brusselse Staten-Generaal werden de verzamelde delegaties wel rechtstreeks bij het vredesproces betrokken, hoewel Albrecht er nog steeds voor zorgde dat de Habsburgse standpunten gevolgd zouden worden.⁴⁴ Aangezien de Aartshertog nog steeds de voorkeur gaf aan een onderhandelde oplossing werd op 31 mei 1600 besloten om drie gezanten naar Den Haag te sturen.⁴⁵ Zij hadden een brief bij die vooral een uitnodiging was om serieuze gesprekken op te starten, zonder te specificeren welke punten besproken moesten worden. Het opvallendste was dat de tekst vroeg om de zaken uit het verleden nu eindelijk “te vergeten by een eeuwich geswygh”.⁴⁶ Deze oproep toont aan dat de Habsburgse Staten zich sterk geërgerd hadden aan de onbuigzame houding van de Republiek: in plaats van te

⁴² J.F. LE PETIT, *Responce av poeme d'advis povr la paix Belgique composé par Leon de Meyere d'Anvers*, s.l., 1598: KNUTTEL, 437/TEMPO, 1028; *Discovrs de la victoire que Dieu a donne a [...] Mavrice de Nassau [...] en la defaictte des troupes du roy d'Espagne, logées à Turnhout*, Middelburg, 1597: KNUTTEL, 427/TEMPO, 977; *Antwoorde der E. heeren Staten Generael [...] op de propositie by den ambassadeur vanden coninck van Polen [...] ghedaen*, Delft, 1597: KNUTTEL, 428/TEMPO, 981.

⁴³ MAES, *Verbal*: GACHARD, *États Généraux*, cxxxix.

⁴⁴ N. DU BOIS, *Première relation, rédigée par Nicolas Du Bois, conseiller pensionnaire des états du Tournaisis*: GACHARD, *États Généraux*, 231-233; Baron de Billy aan Albrecht, 08/04/1600: *Ibid.*, 12; Henry d'Ivy aan Albrecht, 11/04/1600: *Ibid.*, 13.

⁴⁵ Advies van de Spaanse Raad van State aan Filips III, 05/10/1600: H. LONCHAY en J. CUVELIER eds., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle. Tome I. Précis de la Correspondance de Philippe III (1598-1621)*, Brussel, 1923, 53-54; Proces-verbaal van de Staten-Generaal van 1600: GACHARD, *États Généraux*, 128-133; G. HANOT, *Mémoire de ce qui est passé aux Estatz Générauxz assemblés en la ville de Bruxelles le 28 avril 1600, escript de la main de monsieur le prélat d'haultmont*: *Ibid.*, 202-206; DU BOIS, *Première relation*, 225, 227-228.

⁴⁶ De Staten-Generaal in Brussel aan de Staten-Generaal in Den Haag, 05/06/1600: GACHARD, *États Généraux*, 757-759.

focussen op oude Habsburgse fouten was het nu aan de Verenigde Provinciën om te bewijzen dat ze de complete ruïnering van de Nederlanden wilden vermijden.

Op 23 juni bleek echter meteen de onverzoenbaarheid van de beide Nederlanden. Op die dag vernam Brussel dat Maurits van Nassau via de kust Vlaanderen was binnengevallen en arriveerde ook een van de gezanten met nieuws. Hij vermeldde dat het onderhandelingsklimaat nog steeds behoorlijk slecht was. De Staten-Generaal hadden een volledige dag gedebatteerd over de vraag of ze de Brusselse brief zouden openen: het opschrift klopte immers niet met de staatsvorm die ze zichzelf aanmaten. Het eigenlijke antwoord op de brief gaf niet veel meer hoop. De Verenigde Provinciën vroegen opnieuw of de Habsburgse gewesten zich bij de Republiek wilden aansluiten. Ze hadden erg weinig hoop op een goede afloop van vredesgesprekken, omdat ze wisten dat de loyale Staten niets konden doen zonder Albrecht, die op zijn beurt weer in verbinding stond met de Spaanse vorst. Het bewijs hiervoor was dat de geloofsbrieven van de drie gezanten door Albrecht waren uitgevaardigd, wat betekende dat hun voorstellen altijd Spaans-Habsburgs getint zouden zijn. Desondanks sloten ze de deur niet helemaal: eventueel wilden ze na Maurits' campagne nog wel besprekingen houden.⁴⁷

De reacties te Brussel op deze mededelingen konden moeilijk negatiever zijn: Gaspar Hanot, abt van Haultmont, liet optekenen dat de Hollandse brief bol stond van de "vilenies" en Nicolas Du Bois, gezant voor de derde stand van het Doornikse, was zwaar teleurgesteld. Hij stelde dat de brief leek op die van maart 1599, zo vol van eigendunk "que l'air en pue". De Republiek wilde volgens hem duidelijk niet tot een akkoord komen en probeerde enkel de Habsburgse provincies op te stoken.⁴⁸ Deze reacties waren enigszins te begrijpen: net als in 1598 weigerden de Haagse Staten-Generaal om besprekingen tussen beide vergaderingen te aanvaarden, nochtans één van hun eigen voorwaarden. Een te Brussel gedrukt pamflet bewijst dat de irritatie niet beperkt bleef tot de kleine kring rond de Staten-Generaal: de auteur verweet de Verenigde Provinciën dat het afwijzen van gesprekken enkel een teken van onredelijkheid was.⁴⁹

De militaire campagne van de Republiek draaide echter anders uit dan verwacht. Hoewel Maurits Albert versloeg in de slag bij Nieuwpoort (2 juli 1600), kon hij zijn overwinning niet verzilveren, ondermeer doordat de verwachte

⁴⁷ De Staten-Generaal in Den Haag aan de Staten-Generaal in Brussel, 17/06/1600: GACHARD, *États Généraux*, 763-765; DU BOIS, *Première relation*, 230-231; Geheime Resolutie, 12/06/1600: *Resolutiën der Staten Generaal van 1576 tot 1609, elfde deel 1600-1601*, N. J. JAPIKSE ed., (Rijks-geschiedskundige Publicatiën, 85), 's-Gravenhage, 1941, 79.

⁴⁸ HANOT, *Mémoire de ce qui est passé aux Estatz Généraux*, 210; De gezanten van het Doornikse aan de Staten van het Doornikse, 23/06/1600: GACHARD, *États Généraux*, 305-308.

⁴⁹ *Beclach ende doleancie van den Pays*: KNUITEL, 469/TEMPO, 1153.

steun van de bevolking uitbleef. Hierom stemden de Verenigde Provinciën toch in met een vredesconferentie.⁵⁰ Er zouden te Bergen op Zoom rechtstreekse onderhandelingen plaatsvinden tussen de drie gezanten en een aantal vertegenwoordigers van de Haagse Staten-Generaal, onder wie raadspensionaris Oldenbarnevelt.⁵¹ De desillusie over de onderhandelingen volgde echter al snel. Beide partijen hanteerden exact dezelfde argumenten als tevoren. De gezanten van de Republiek vermeldden expliciet dat de Akte onaanvaardbaar was als onderhandelingsbasis: de Habsburgse wandaden waren gewoon doorgegaan onder de Aartshertogen en de uitgelekte geheime clausule over het Spaanse beheer van enkele belangrijke forten en citadellen verhoogde het wantrouwen. De Haagse delegatie vermeldde dat de erkenning van de Akte wel degelijk was overwogen, maar dat de voornoemde bezwaren en het gebrek aan betrokkenheid van de Brusselse Staten-Generaal in 1598 de Verenigde Provinciën ervan hadden overtuigd om verder te strijden, "le tout, pour le bien du pays". Na deze kritiek volgde meteen weer de oproep om gezamenlijk de wapens op te nemen, maar de Habsburgse Nederlanden gingen hier opnieuw niet op in.⁵²

Volgens de gedeputeerde Nicolas du Bois had de hele affaire rond de Akte enkel de Habsburgse wil tot vrede gedemonstreerd en betekende de mislukking vooral dat ze zich nu tenminste weer met hun eigen zaken konden bezighouden.⁵³ Doordat vrede onmogelijk bleek, wensten de loyale Staten nu enkel nog maatregelen te nemen voor de publieke opinie. De gedeputeerden in de Brusselse Staten-Generaal besloten dat de Republiek alleen maar onder de indruk zou zijn van militair en civiel machtsvertoon en dus moest er werk gemaakt worden van de uitbouw van een eigen sterke staat. Ze wilden de gezanten nog een laatste antwoord laten formuleren en hen de opdracht geven in Bergen-op-Zoom te blijven om zo aan de wereld te tonen dat de Habsburgers wel degelijk alles hadden geprobeerd om tot een vergelijk te komen. Albrecht weigerde dit echter omdat de Verenigde Provinciën volgens hem meer dan genoeg wisten waartoe ze eigenlijk verplicht waren. Een nieuwe brief kon enkel hun eigendunk vergroten.⁵⁴

⁵⁰ L. DORSMAN, *1600: slag bij Nieuwpoort* (Verloren Verleden. Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis, deel 10), Hilversum, 2000, 20-21; A. DUYCK, *De slag bij Nieuwpoort. Journaal van de tocht naar Vlaanderen in 1600*, V. ROEPER en W. UITTERHOEVE ed., Nijmegen, 2000, 11, 23, 34-35, 75-98; L. DE VOS en E. ROOMS, 'Tactisch een Staats, strategisch een Paaps succes. De militaire campagnes van Aartshertog Albrecht tot en met de slag bij Nieuwpoort', THOMAS red., *Nieuwe Troje*, 34-45.

⁵¹ De Staten-Generaal in Den Haag aan de Staten-Generaal in Brussel, 16/07/1600: GACHARD, *États Généraux*, 772-773; De Staten-Generaal in Den Haag aan de Staten-Generaal in Brussel, 21/07/1600: *Ibid.*, 776-777; Proces-verbaal van de Staten-Generaal van 1600: *Ibid.*, 149-150, 157-158; De gezanten van het Doornikse aan de Staten van het Doornikse, 19/07/1600: *Ibid.*, 327-328.

⁵² *Relation de la conférence, tenue à Berg-op-Zoom, entre les commis des États généraux assemblés à Bruxelles, et les députés des États généraux des Provinces-Unies*, GACHARD, *États Généraux*, 778-781.

⁵³ De gezanten van het Doornikse aan de Staten van het Doornikse, 28/07/1600: GACHARD, *États Généraux*, 331-334.

⁵⁴ Proces-verbaal van de Staten-Generaal van 1600: GACHARD, *États Généraux*, 149-150, 168-170; N. DU BOIS, *Deuxième relation, rédigée par Nicolas Du Bois*: *Ibid.*, 253-255.

BESLUIT

Door de onderhandelingen in de periode 1598-1600 kristalliseerden eerdere posities zich verder uit: de Verenigde Provinciën hielden vast aan hun anti-Habsburgse politiek en verdedigden de gerechtvaardigheid van hun strijd, terwijl de loyale Nederlanden de banden met de dynastie verstevigden. Deze twee elementen tonen dan ook het grote belang aan van het proces van staatsvorming voor de mislukte onderhandelingen, in tegenstelling tot de vaak aangehaalde religiekwestie die slechts terzijde bij de debatten werd betrokken.⁵⁵ Tijdens de onderhandelingen bleek duidelijk dat de twee uiteengegroeide Nederlanden het in de eerste plaats eens zouden moeten worden over het concrete bestuur. Hierbij was vooral het type staatsvorm een probleem. De Verenigde Provinciën waren er na 1588 in geslaagd om behoorlijk werkende republiek te vestigen, die bovendien in staat bleek om een wereldmacht te confronteren. Uit de onderhandelingen van de periode 1598-1600 spreekt dan ook een groot (uiterlijk) vertrouwen in het eigen kunnen en in de gerechtvaardigheid van haar bestuur. Dit zorgde er enerzijds voor dat de Habsburgers moeite hadden om te bepalen hoe ze nu eigenlijk in overleg moesten treden, maar contrasteerde anderzijds ook met de staatsvorm in de Habsburgse Nederlanden zelf. De loyale Staten schreven zich opnieuw in een dynastiek bestuur in, waardoor de staatsvorm steeds meer afweek van de als traditioneel beschouwde samenwerking tussen heerser en statenvergaderingen.⁵⁶ Dit resulteerde in onbegrip tussen beide partijen, bijvoorbeeld doordat elk een totaal ander beeld had van de twee algemene statenvergaderingen te Brussel. Voor de loyale Nederlanden vormden zij een teken van het herstel van goed bestuur, terwijl ze voor de Republiek een dekmantel waren voor verder onderdrukking. Aangezien beide partijen fundamenteel verschillende uitgangspunten hadden over aan acceptabele staatsvorm, bleek het onmogelijk om tot een vergelijk te komen. De mislukte vredeshandel zorgde er zelf dan weer voor dat beide partijen zich des te meer bewust waren van de verschillen en dat een onderhandeld herenigingsakkoord steeds onwaarschijnlijker werd geacht. Hierdoor plooiden de beide Nederlanden zich na 1600 verder op zichzelf terug, wat het proces van staatsvormingsproces nog versterkte, totdat er door het Twaalfjarig Bestand en de vrede van Münster twee volledig onafhankelijke staten ontstonden.

⁵⁵ V. VAN ZUILEN, 'Bronnen van identiteit. Het algemeen Nederlands samenhangsgevoel in enkele pamfletten over de Nederlandse Opstand', J. De KRUIF, M. MEIJER DREES en J. SALMAN red., *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*, Hilversum, 2006, 79; H.C.G.J. VAN DER MANDERE, *Het 12-jarige Bestand en de Vrede van Munster*, Assen, 1947, 23-26.

⁵⁶ H.G. KOENIGSBERGER, 'Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe. *Dominium Regale or Dominium politicum et Regale?*', *Theory and Society*, 5 (1978), 191-217.